

Søren Flinch Midtgaard

Paternalisme, sundhedsfremme og lighed¹

Folks sundheds- eller livsstilsvalg, fx hvorvidt de ryger, drikker, spiser fed og salt mad, børster deres tænder, motionerer etc., har afgørende indvirkning på deres sundhedstilstand. Samtidig er der en social skævhed eller såkaldt sociale gradient i disse valg, således at folk i lavere sociale lag tenderer til at træffe sundhedsmæssigt dårligere valg end folk i højere sociale lag. Det er medvirkende til store uligheder i sundhed. Staten har – i det omfang dens opgave delvist er at forhindre skade på individer eller positivt at gavne dem samt at fremme lighed – derfor gode grunde til at søge at påvirke disse valg. Indsatser i forhold til folks sundhedsvalg er dog langt fra uproblematisk. Specielt rejser de en formynder- eller paternalisme-problematik, dvs. en problematik gående på, om staten har gyldig adkomst til at blande sig i, hvad der kan synes at være private områder eller beslutninger. Endvidere må de forskellige indsatser vurderes kritisk i lyset af målsætningen om at mindske uligheden i sundhed. En nærmere forståelse af paternalisme-problematikken i forhold til sundhedsfremme fordrer i første omgang en forståelse af, hvad paternalisme er. I en nøddeskal handler A paternalistisk i forhold til B, hvis, og kun hvis, A begrænser B's frihed, imod B's vilje, angiveligt i B's interesse, og hvor A's handling i forhold til B ikke kan retfærdiggøres uden at lade det forhold, at den gavner B, tælle til dens fordel. Dette er en definition af hård paternalisme. Den bløde modpart accepterer kun frihedsrestriktioner, når der er tale om ufrivillige handlinger. Standarden for frivillige handlinger, som den bløde paternalisme anvender, er delvist overlappende med rationalitetsstandard, der indgår i hård subjektivistisk paternalisme. Der er dog stadig tale om distinkte positioner. Individorienterede tiltag i form af fx oplysning er ikke udtryk for paternalisme. Imidlertid har de en tendens til at øge uligheden frem for at mindske den (da det primært er folk i højere sociale lag, der reagerer på dem). Såkaldte puffepolitikker (*nudging*), der er en form for strukturelle tiltag, har tendens til at mindske uligheden i sundhed, men de er mere kontroversielle i lyset af paternalisme-problematikken, end deres fortalere lægger op til. Blandt andet kompromitterer de frivilligheden i folks sundhedsvalg. Andre strukturelle tiltag såsom afgifter, skatter og forbud/påbud tenderer også til at mindske uligheden i sundhed og er ikke nødvendigvis mere kontroversielle end puffepolitikker, hvad angår deres friheds- eller autonomiindskrænkende virkninger.

Staten griber på flere måder ind i vores aktiviteter, delvist med henblik på at tilgodese vores sikkerhed og på at fremme vores sundhed og velfærd. Den pålægger os fx at anvende sikkerhedsseler i biler og hjelm, når vi kører på knallert eller motorcykel. Den regulerer også fx rygning og indfører afgifter på bestemte sundhedsskadelige fødevarer. Vi taler om såkaldte *formynderiske* eller *paternalistiske* indgreb – indgreb som løst formuleret har som primært sigte at hindre selvskade eller at fremme folks sundhed eller velfærd. I forhold til folks sundhedsvalg synes der at være gode grunde til paternalistiske interventioner. Det er veldokumenteret, at folks livsstilsvalg eller (bredere) deres ”sundhedsvalg”, fx hvorvidt de ryger, drikker, spiser fed mad, børster deres tænder, motio-nerer etc., er af afgørende betydning for deres sundhed (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 98-106). I et prægnant politisk udsagn hævder tidligere premierminister i Storbritannien Tony Blair, at: ”Vores offentlige sundhedsproblemer er strengt taget ikke offentlige overhovedet. De er alle relaterede til individuel livsstil – overvægt, rygning, alkohol, sukkersyge, seksuelt overførte sygdomme” (Dowler og Spencer, 2007: 43).

Endvidere er der markante uligheder i folk sundhedsvalg og dermed, alt andet lige, i deres sundhed (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011). Paternalistiske indgreb er imidlertid langt fra uproblematisk. Det er et åbent spørgsmål, hvad der nærmere bestemt ligger i paternalistiske indgreb eller handlinger, og om sådanne kan retfærdiggøres. Tiltagens virkninger i forhold til at reducere ulighed i sundhed er heller ikke entydige. Artiklen analyserer først, hvad der ligger i et paternalistisk indgreb. I en nøddeskal handler A paternalistisk i forhold til B, hvis og kun hvis A begrænser B’s frihed, imod B’s vilje, angiveligt i B’s interesse, og hvor A’s handling i forhold til B ikke kan retfærdiggøres uden at lade det forhold, at den gavner B, tælle til dens fordel. Dette er en definition af hård paternalisme. Den bløde modpart accepterer kun frihedsrestriktioner, når der er tale om ufrivillige handlinger. Standarden for frivillige handlinger, som den bløde paternalisme anvender, er delvist overlappende med rationalitetsstandarden, der indgår i hård subjektivistisk paternalisme. Der er dog stadig tale om distinkte positioner. På baggrund af den fremlagte forståelse af paternalisme søger artiklen at pege på de problematikker, der knytter sig til forskellige former for tiltag til at fremme folks sundhed, herunder at vurdere deres virkninger i forhold til at mindske uligheden i sundhed. Individiorienterede tiltag i form af fx oplysning og kampagner er ikke paternalistiske. Imidlertid har de en tendens til at øge uligheden frem for at mindske den (da det primært er folk i højere sociale lag, der reagerer på dem). Såkaldte puffepolitikker (*nudging*), der er en form for strukturelle tiltag, har en tendens til at mindske uligheden i sundhed, men de er mere kontroversielle, end deres fortalere lægger

op til. Blandt andet kompromitterer de frivilligheden i folks sundhedvalg. Andre strukturelle tiltag såsom afgifter, skatter og forbud/påbud tenderer også til at mindske uligheden i sundhed og er ikke nødvendigvis mere kontroversielle end puffepolitikker, hvad angår deres friheds- eller autonomiindskrænkende virkninger.

Hvad er paternalisme?

På trods af at vi har en umiddelbar opfattelse af, hvad der ligger i ”paternalisme” eller ”formynderi” – nemlig at det betegner handlinger eller politikker, der søger at forhindre selvskade – er det et komplekst spørgsmål, hvad der nærmere bestemt skal gøre sig gældende for, at vi kan sige, at en person A handler paternalistisk i forhold til en person B (eller at en stat handler paternalistisk over for en borger).² I litteraturen er der flere konkurrerende definitioner samt opfattelser af de relevante desiderata for en tilfredsstillende definition. Jeg følger i store træk Peter de Marneffes definition (De Marneffe, 2006: 73-74). Ifølge denne er A's handling (eller undladelse) paternalistisk i forhold til B, hvis og kun hvis:

- (i) A søger at begrænse B's frihed (fx ved at forhindre B i at udføre visse handlinger, tvinge ham, gøre visse optioner for B mere besværlige og/eller dyrere for ham, fjerne optioner for B, eller strukturere B's optionssæt med henblik på at få ham til at foretage bestemte valg).
- (ii) A udfører en sådan handling (jf. (i)) *imod* B's vilje (i tilfælde af at B ikke har overvejet, eller haft mulighed for at overveje, handlingen, inden den foretages, handler A imod B's vilje, hvis, og kun hvis, B, oplyst om sagens omstændigheder, ville foretrække sin situation, uden at A havde handlet, som han gjorde).
- (iii) A handler på den måde, han gør, ud fra et motiv om at gavne B eller for at forhindre, at B skader sig selv på baggrund af *enten* A's opfattelse af, hvad der er godt for B, *eller* B's egen opfattelse af det gode.
- (iv) A's handling kan kun retfærdiggøres ved at lade dens gavnlige virkning i forhold til B eller dens tendens til at forhindre, at B skader sig selv, tælle til dens fordel (dvs. den kan ikke retfærdiggøres ved henvisning til dens eventuelle gavnlige eller skadereducerede virkning i forhold til andre).

Betingelserne (i)-(iv) er hver især nødvendige, og tilsammen tilstrækkelige, betingelser for, at en paternalistisk handling foreligger. Det forhold, at en politik er paternalistisk, betyder ikke, ifølge denne definition, at den nødvendigvis er moralsk problematisk eller uretfærdig alt taget i betragtning (jf. videre forklaringen af betingelse (ii) nedenfor).

Ad (i)

Paternalistiske handlinger er ofte blevet forstået som involverende frihedsrestriktioner eller endda tvangsmæssige sådanne (Arneson, 1980: 471; De Marneffe, 2006: 73; Dworkin, 1971: 108; Mill, 1859/1985: 68). Denne indsnævring af begrebet har dog ikke stået uimodsagt. I en indflydelsesrig artikel peger Gert og Culver (1976), med henvisninger til eksempler fra medicinsk etik, på, at paternalistiske handlinger må forstås meget bredere. Paternalisme synes at kunne foreligge selv i situationer, hvor A ikke på nogen vis søger at kontrollere B's adfærd. Paternalisme er således ikke nødvendigvis forbundet med frihedsrestriktioner, men det er naturligvis foreneligt med, at det er tilfældet inden for bestemte domæner, herunder den legale eller statslige (Gert og Culver, 1976: 45; Feinberg, 1986: 7). Paternalismeproblematikken herindenfor er netop, hvorvidt statslige indgreb i folks frihed angiveligt i deres interesse kan retfærdiggøres (De Marneffe, 2006: 75-76). Det er det afgørende spørgsmål i John Stuart Mills klassiske behandling (Mill, 1859/1985). Det synes det også at være i forhold til de sundhedspolitikker, jeg drøfter nedenfor. "Frihedsrestriktions"-betingelsen afspejler denne problematik. At paternalisme angår statslige bindinger på individers frihed, og hvorvidt disse kan retfærdiggøres, indikerer også, at problematikken er relateret til en retfærdighedsproblematik, i hvert fald i det omfang en sådan inkluderer (hvilket den relativt ukontroversielt gør) spørgsmål om individers rettigheder i forhold til staten.

Ad (ii)

Jf. (ii) foretages frihedsrestriktionen (jf. (i)) *imod* personens vilje. Betingelsen synes umiddelbart plausibel og forsvares af flere (Arneson, 1980: 471; Feinberg, 1986: 12-21; De Marneffe, 2006: 73). Den synes at indfange et vigtigt aspekt af en central grund til at finde paternalistiske handlinger moralsk problematiske, om ikke alt taget i betragtning så *prima facie* eller *pro tanto* (dvs. der er mindst én grund til at finde den problematisk, men denne grund er ikke nødvendigvis afgørende; der kan være andre, mere tungtvejende, grunde, der betyder, at paternalisme i nogle tilfælde, alt taget i betragtning, er retfærdiggjort). Grunden er, at paternalistiske tiltag anfægter folks autonomi eller selvbestemmelse – i en vis forstand behandler dem som umyndige eller som børn. Autonomi indebærer i denne sammenhæng, at man er delvis forfatter af eget liv, at det er et, der er levet "indefra", dvs. i overensstemmelse med egne beslutninger, værdier og overbevisninger (Blake, 2001: 266-273; Raz, 1986: 369; Kymlicka, 1991: 12, 163-164). En autonomikrænkende handling består delvist i, at man handler "imod en persons vilje".

Som indikeret i parentesen tilknyttet betingelse (ii) præciserer dens forsvarer typisk, at i situationer hvor personen B ikke har overvejet A's frihedsbegrænsende handling eller politik eller har haft mulighed herfor, handler A imod B's vilje, hvis og kun hvis B, oplyst om sagens omstændigheder, ville foretrække sin situation uden frihedsrestriktionen. Hvis B umiddelbart, oplyst om sagens omstændigheder, ville acceptere A's intervention, så er der ikke tale om paternalisme – handlingen er ikke i den relevante forstand imod B's interesser. Eksempler, der nævnes i denne sammenhæng, er at redde en mand fra en fare, fx en lastbil på vej til at køre ham over, som han er uopmærksom på, ved at skubbe ham væk fra vejbanen; eller at bringe en bevidstløs mand til hospitalet på baggrund af den begrundede formodning, at han ønsker behandling; eller vel også Mills klassiske eksempel hvor man fastholder en mand, der er på vej ud over en skrøbelig bro, eller afskærer ham vejen (Mill, 1859/1985: 166).

Ad (iii)

Der er konventionelt at sige, at en paternalistisk handling er motiveret af den formodede gavnlige eller skadesreducerende virkning for den person, hvis frihed indskrænkes.³ Hvad der så nærmere bestemt ligger i det gode for personen, der søges fremmet, beskrives ofte som en heterogen kategori. I fx Dworkins definition af paternalisme er det, der søges fremmet med en paternalistisk handling, personens ”velfærd, gode, lykke, behov, interesser eller værdier” (Dworkin, 1971: 108). Der kan dog drages en vigtig overordnet sondring mellem typer af gode. Når A handler paternalistisk i forhold til B, kan godet for B, der søges fremmet, være godet for B, som A ser det, uanset B's syn på sagen. Dvs. A søger at fremme B's gode ud fra egen forståelse af, hvad der er godt for B. Der kunne fx være tale om forskellige menneskelige funktioner eller gøremål, som A mener er afgørende for et vellykket liv, og på baggrund af hvilke han handler godgørende i forhold til B. Nogle taler i denne sammenhæng om perfektionisme eller en objektiv liste teori. Alternativt, når A handler paternalistisk i forhold til B, kan godet for B, der søges fremmet, være identisk med godet, som B (eventuelt under ideelle betingelser for overvejelse) selv ser det. Det er imidlertid ikke givet, at B af egen drift handler optimalt i forhold til at fremme godet, som han ser det. A's mål er så at hjælpe B til at handle optimalt. Vi kan i den sammenhæng tale om subjektivistisk paternalisme.

Hvorvidt en frihedsrestriktion imod en persons vilje er paternalistisk eller ej, afhænger, ifølge betingelse (iii), ikke af den faktiske effekt af et sådant indgreb (dvs. om det rent faktisk fremmer B's interesser eller ej), men snarere af det motiv, der ligger bag indgrebet (dvs. om det er tiltænkt at gavne B's interesser eller ej) (sml. Husak, 2003: 389). Hvis fx et forbud mod prostitution er motiveret

ud fra ønsket om at gavne prostituerede men i virkeligheden skader dem, så er der, jf. betingelse (iii), immervæk tale om et paternalistisk indgreb.

Ad (iv)

A handler paternalistisk i forhold til B, hvis A begrænser B's frihed af en bestemt grund, nemlig af hensynet til B's interesser eller velfærd. I en konventionel udlægning er A *motiveret* af denne grund – han lader denne tælle til fordel for sine handlinger eller sin politik (De Marneffe, 2006: 70). Betingelse (iii) indikerer også denne motivbaserede forståelse af paternalisme. Peter de Marneffe har imidlertid peget på, at der synes at være en spænding mellem denne opfattelse af paternalisme på den ene side og den såkaldte liberale forsoningsstrategi på den anden (De Marneffe, 2006: 68, 70-1). Den liberale forsoningsstrategi går ud på at forsone – dvs. at vise, at der er ikke inkonsistens mellem – den traditionelle liberale afstandstagen fra paternalisme, på den ene side, og det forhold, at flere umiddelbart fornuftige og velbegrundede politikker synes at være paternalistiske (fx lovkrav om brug af sikkerhedsseler og styrthjelme) på den anden (Feinberg, 1986: 25; De Marneffe, 2006: 68). Det søger den at gøre ved at argumentere for, at der kan gives *plausible ikke-paternalistiske begrundelser* for de tilsyneladende paternalistiske politikker (fx Bou-Habib, 2006; Feinberg, 1986: 134-142; Shiffrin, 2000). Spændingen mellem denne strategi og den motivbaserede forståelse af paternalisme kan forklares på følgende vis.

Hvis man, med udgangspunkt i den motivbaserede forståelse af paternalisme, ønsker at vise, at en politik ikke nødvendigvis er paternalistisk, behøver man blot at pege på et muligt ikke-paternalistisk motiv. Man skal blot vise, at politikkerne kunne have været motiverede af en anden ikke-paternalistisk grund; og der behøver vel og mærke ikke at være tale om en specielt plausibel grund. Fx ville det være nok til at vise, at et påbud om styrthjelme (med visir) ikke nødvendigvis var paternalistisk, at man kunne påpege, at et sådant kunne være motiveret af hensyn, ikke til motorcyklisten selv men til medtrafikanter, der kunne komme i fare, i tilfælde af at en motorcyklist uden hjelm bliver ramt af flyvende sten i hovedet og derved mister kontrollen over sit køretøj (sml. Feinberg, 1986: 138). En ikke særlig plausibel grund (blandt andet fordi der ikke er evidens for, at ulykker af den skitserede slags ville forekomme hyppigt, hvis der ikke var krav om hjelme), men ikke desto mindre, ifølge den motivbaserede opfattelse af paternalisme, tilstrækkelig til at vise, at politikken ikke nødvendigvis er paternalistisk. Men det er åbenlyst ikke en sådan strategi, de liberale forsoningsteoretikere forfølger. De søger, som nævnt, at levere plausible ikke-paternalistiske begrundelser. For at give mening til disse argumenter må en anden eller en udvidet opfattelse af paternalisme lægges til grund.

Paternalisme må forstås uden henvisning til motiver eller definitionen må inkorporere et aspekt, der ikke henviser til motiver. Et forslag siger, at paternalistiske politikker, er politikker, der kun plausibelt kan begrundes paternalistisk, dvs. kun ved at lade dens formodede gavnlige virkning for B tælle til dens fordel (iv). En plausibel ikke-paternalistisk begrundelse af en given politik viser så, at politikken ikke er paternalistisk. Med andre ord giver den liberale forsoningsstrategi mening i lyset af en sådan udvidet forståelse af paternalisme.

En bemærkelsesværdigt, og, vil nogen måske finde, problematisk, konsekvens af denne tilføjelse til paternalismedefinitionen er, at handlinger eller politikker, der begrænser individers frihed imod deres vilje, og er motiverede af at gavne disse individer selv, *ikke* tæller som paternalistiske, såfremt de ikke kun plausibelt kan begrundes paternalistisk. Hvis vi fx begrænser folks frihed til at svømme forskellige farlige steder eller under bestemte ugunstige vejrtilgange, imod deres vilje, og gør det med henblik på at gavne dem selv, så er det *ikke* paternalisme, hvis politikken kan gives en plausibelt ikke-paternalistisk begrundelse (fx hensynet til pårørende, til eventuelle hjælpere, til de offentlige udgifter til at hjælpe folk i nød etc.). Det synes at stride mod vores lingvistiske og måske andre typer af intuitioner, hvad angår, hvad paternalisme er.⁴ Dette er imidlertid ikke ødelæggende for den forslående retfærdiggørelsesbetingelse (iv). En tilfredsstillende paternalismedefinition må nemlig tilfredsstillende flere desiderata eller stemme overens med en bred vifte af intuitioner (cf. De Marneffe, 2006: 75-76; Shiffrin, 2000: 212). Herunder er det, kan der argumenteres, et tungtvejende hensyn, at den stemmer overens med og giver mening til en central afstandstagen fra og forsøg på gendrivelse af paternalisme, som den repræsenteret ved den liberale forsoningsstrategi. Hvis det er tilfældet, er betingelse (iv) rimelig trods det forhold at den synes i spænding med et udsnit af relevante intuitioner i forhold til vores forståelse af paternalisme.

Hård og blød paternalisme

Ovenstående definition af paternalisme er af såkaldt *hård* eller egentlig paternalisme. Det er den specielt i kraft af betingelsen om, at paternalistiske handlinger er handlinger, der foretages imod personens vilje (jf. (ii)). Sml. Feinberg, 1986: 12). *Blød paternalisme*, derimod, accepterer frihedsrestriktioner i B's interesse, hvis, og kun hvis, B's handlinger er ufrivillige eller ikke frivillige nok givet den involverede skade eller risiko for skade (Feinberg, 1986: 12, 98-142). Det kan fx være i situationer, hvor personen af forskellige grunde er inkompetent, handler på baggrund af mangelfuld og/eller fejlagtig information eller er underlagt forskellige former for tvang eller pres. Illustreret med Mills klassiske case med en person, der er på vej ud over en usikker bro, kan vi sige, at der er

bløde paternalistiske grunde til at søge at standse manden, hvis, og kun hvis, der er berettiget tvivl om frivilligheden i mandens handling, eller det er nødvendigt for at afklare, om han handler frivilligt eller ej. Hvis han rent faktisk handler frivilligt, herunder er bekendt med broens tilstand, så er der ingen bløde paternalistiske grunde til at prøve at stoppe ham (dvs. i hvert fald ingen grunde relateret til et hensyn til personens eget gode). Selv hvis han handler fuldt ud frivilligt, er der imidlertid en hård paternalistisk grund til at holde ham tilbage, nemlig at forhindre alvorlig selvskade.

Blød paternalisme siges at være medieret af *Volenti*-doktrinen, ifølge hvilken frivillig skade, eller skade som man samtykker i, ikke udgør uretmæssig skade – det er staten eller andre, der søger at forhindre en sådan skade, der handler uretmæssigt. Hård paternalisme er ikke medieret af *Volenti* – ifølge den udgør selv frivillig skade en relevant skade, som i nogen omstændigheder legitimerer indgreb med henblik på at forhindre den (Feinberg, 1971: 107; 1984: 34-36; 1986: 10-11).

Frivillighedsstandarden – altså standarden for at afgøre om en person handler frivilligt eller ej – spiller en åbenlys central rolle i den bløde normative paternalistiske position: Den er så at sige lakmusprøven på, om interventioner i folk handlinger er *pro tanto* moralsk acceptable eller ej. Det bliver derfor naturligvis afgørende for forståelsen af positionen, hvad den standard nærmere bestemt indebærer (Arneson, 1980; 1989; 2005; Feinberg, 1971; 1986: kap. 20). Herunder er et afgørende spørgsmål, om den er, eller kan være, uafhængig af, eller adskilt fra, en maksimerende rationalitetsstandard, der fx indebærer, at man, for at være rationel, skal handle velovervejnet samt ikke tage fejl, hvad angår ens grundlæggende værdier/præferencer eller med hensyn til, hvorledes disse bedst forfølges (mere overordnet indebærer standarden, at man vælger det bedste blandt de foreliggende alternativer, dvs. alternativet med den højeste forventede nytteværdi). Hvis den ikke er, eller kan være, således uafhængig, er det uklart, at blød paternalisme i virkeligheden er forskellig fra den normative paternalistiske position beskrevet ovenfor, nemlig subjektiv hård paternalisme. Ifølge denne er interventioner i folks handlinger nemlig retfærdiggjorte, hvis de ikke er optimerende ud fra den indikerede rationalitetsstandard (Arneson, 1989: 428). Der synes at være et sammenfald mellem de omstændigheder, der gør en handling irrationel, og omstændighederne, der gør den ufrivillig (og således anbefaler de to teorier tilsyneladende interventioner over for de samme handlinger; teoriernes udstrækning forekommer ækvivalent). Det er selvstændigt vigtigt, hvorvidt, og eventuelt i kraft af hvad, disse to positioner er distinkte. Samtidig spiller det en rolle i mit argument nedenfor vedrørende de såkaldte puffepolitikkers karakter.

En oplagt måde, hvorpå blød paternalisme kan adskille sig fra hård subjektivistisk paternalisme, er ved at stipulere, at en række ikke-velovervejede handlinger kan tælle som frivillige, samt at personen kan tage fejl med hensyn til sine egentlige mål eller præferencer, og/eller hvorledes disse bedst fremmes, uden at dette gør hans eller hendes handlinger ufrivillige.

Selv hvis den bløde paternalistiske frivillighedsstandard indebærer krav om grundig overvejelse og fravær af fejlkalkulationer med hensyn til egne værdier, og hvorledes de bedst følges, kan der dog argumenteres for, at frivillighedsstandarden i blød paternalisme er distinkt fra den optimerende rationalitetsstandard, der indgår i hård subjektivistisk paternalisme. Arneson nævner tre cases i denne sammenhæng (Arneson, 1989: 431-434).

I den første har vi at gøre med en person, der er selvfornægtende i ekstrem grad. Han er villig til at ofre en stor del af sin egen velfærd for at opnå en lille forbedring af andres eller for at forhindre små forringelser af andres velfærd. Tænkt fx på en person, der er villig til at kaste sig ud foran en bil for at ændre dens retning, så den ikke sprøjter vand op på folk, der står ved fortovs-kanten. Givet at dispositionen og handlingerne, der flyder fra den, er frivillige, er der, som nævnt, ingen bløde paternalistiske indvendinger mod handlingen, dvs. ikke nogen grund til at intervenere. Hård subjektivistisk paternalisme indebærer imidlertid, plausibelt, at alle individers velfærd tæller ligeligt og anbefaler derfor, for så vidt det er praktisk muligt og hensigtsmæssigt, indgreb over for personens selvfornægtende adfærd.

Den anden case er en, hvor en bjergbestiger frivilligt afskærer sig fra at skaffe sig relevant information angående en forestående klatring. Han undlader at konsultere vejruddisigten. Han gør det, fordi han ønsker at operere under ekstrem usikkerhed. Her er der ingen bløde paternalistiske indvendinger til bjergbestigerens handling og ingen grund til intervention. Ud fra hård subjektivistisk paternalisme synes det imidlertid at være tilfældet, at en ven, der modtager information af relevans for klatringen, fx at et kraftigt uvejr er under opsejling, og således har god grund til at tro, at vennens handling ville være ikke-maksimerende, har god grund til at gribe ind.

Den tredje case angår paternalistiske restriktioner på folks frihed af en type, hvor man forhindrer dem i overhovedet at overveje en option eller at danne en præference for den. Når vi tænker på paternalistiske restriktioner, tænker vi oftest på restriktioner på folks frihed med hensyn til at udføre handlinger, som de allerede har en præference for. I forhold til rygning fx ville der typisk være tale om restriktioner af den sidste slags, hvor folk med hang til rygning begrænses i deres udfoldelsesmulighed desangående for deres egen skyld. Man kan imidlertid også tænke sig restriktioner i forhold til rygning af den første

slags. Arneson forestiller sig en regering, der ved et totalforbud over for cigaretter foranlediger, at praksissen helt uddør. Følgelig fremtræder rygning ikke som en reel option for fremtidige generationer, og de udvikler ikke præferencer for rygning. Restriktioner af denne slags er imidlertid (ligesom restriktioner af den første slags, i det omfang ønsket om at agere på et allerede eksisterende ønske om at ryge er frivilligt) problematiske ud fra et blødt paternalistisk perspektiv. Ligesom den bløde paternalisme forkaster restriktioner over for handlinger, som folk allerede frivilligt ønsker at udføre, som utidige indgreb i folks personlige suverænitet eller autonomi, forkaster de restriktioner, der reducerer frivilligheden i, hvad de ønsker sig overhovedet (Arneson, 1989: 433-434). Omvendt ville hårde paternalister sandsynligvis acceptere en sådan politik i det omfang, den er optimerende.

På baggrund af sondringen mellem hård og blød paternalisme, samt den foreslåede definition af paternalisme skal vi nedenfor undersøge, hvorvidt forskellige sundhedsfremmende tiltag er paternalistiske, og hvorvidt de kan bidrage til at mindske ulighederne i sundhed.

Hvorvidt og i hvilken form involverer forskellige typer sundhedstiltag paternalisme, og i hvilket omfang fremmer de lighed i sundhed?

Folks sundhedsadfærd har, som nævnt indledningsvis, afgørende betydning for deres almene sundhed. Det drejer sig især om folks vaner, hvad angår tobak, alkohol, usund kost og fysisk inaktivitet. Samtidig er der en social slagside eller en såkaldt social gradient i forekomsten af de uhensigtsmæssige sundhedsvaner således forstået, at de overvejende forekommer blandt folk i lavere sociale lag, og at dens virkninger i forhold til sundhed er stærkest her på grund af interaktionseffekter (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 98-106). Fx er rygning ”ca. 3 gange oftere forekommende hos dem med kort uddannelse, som dem med lang uddannelse” (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 100). Hvad angår alkohol, er mængden, der indtages, jævnt fordelt over de sociale grupper, men der er en tendens til, at kortuddannede har et mere uhensigtsmæssigt drikkemønster (*binge drinking*). Populært sagt drikker akademikerne en jævn strøm af rødvin, mens folk med kortere uddannelse drikker sig i hegnet i weekenden. I forhold til kost og motion er det også mindrebemidlede grupper, der har den mest uhensigtsmæssige adfærd (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 98, 100). Sundhedsadfærden og uligheden i denne kan søges påvirket ved forskellige tiltag, der er mere eller mindre succesfulde med hensyn til at nå deres mål og mere eller mindre moralsk problematiske, hvad angår den grad af eller form for paternalisme, de involverer. Da paternalistiske tiltag (eller et

fravær af sådanne) som antydnet kan have store fordelingsmæssige implikationer, synes der at være klare fordelingsretfærdige aspekter af paternalisme (i tilslutning til dens tidligere indikerede relation til retfærdighedsproblematikken som sådan). Jeg antager nedenfor, at de sidste især udgøres af egalitaristiske hensyn eller af hensyn til samfundets dårligst stillede. Disse er naturligvis ikke udtømmende for, hvad der kunne være relevante hensyn, men de har spillet en afgørende rolle i litteraturen efter Rawls' indflydelsesrige retfærdighedsteori (Rawls, 1971). Hvilke implikationer paternalismepolitikker har for ligheden i samfund, er – på linje i øvrigt med vurderinger af hvorvidt sådanne politikker rent faktisk gavner de individers velfærd, hvis frihed de begrænser (sml. Mill, 1859/1985) – grundlæggende empiriske spørgsmål. Politisk-teoretiske overvejelser desangående må i bedste fald ses som tentative konklusioner på grundlag af almene sociale kendsgerninger.

Individorienterede tiltag: kampagner og oplysning

Oplysningskampagner med sundhedsfremmede formål – de såkaldt ”individorienterede” tiltag i modsætning til ”strukturelle” tiltag i form af fx skatter og afgifter på skadelige produkter eller forbud eller påbud i forhold til sådanne (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 7, 41, 103) – er forholdsvis uproblematisk i paternalistisk henseende. Det er de blandt andet, fordi der ikke er tale om frihedsrestriktioner (jf. betingelse (i) ovenfor). Endvidere skulle man også mene, at en oplysningspolitik kunne motiveres og begrundes uden henvisning til det gode for den enkelte, som en ændring af sundhedsadfærd kunne medføre (jf. betingelse (iii) ovenfor) – henvisningen kunne i stedet være til ønsket om at begrænse de offentlige sundhedsudgifter. Oplysningskampagner kan ses i tråd med den bløde paternalisme, der er fuldt forenelig med, måske endda kræver, grundig oplysning om risici ved diverse aktiviteter (Feinberg, 1971: 116). Meget tyder dog på, at effektiviteten af sådanne tiltag er begrænset – de tjener måske endda til at øge uligheden i sundhed, da de har størst effekt i forhold til velstillede grupper (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 103).

Strukturelle tiltag I: puffe (nudging)

Et nyere strukturelt tiltag er nudging eller libertær paternalisme (Sunstein og Thaler, 2003; 2009). Politikker herunder søger at påvirke individers valg i en for dem selv hensigtsmæssig retning, blandt andet hvad angår deres sundhed. Det gør dem, ifølge Sunstein og Thaler, paternalistiske; at de samtidig kan betegnes som libertære beror på, at de ikke har til hensigt at fjerne optioner i folks optionssæt (som i Arnesons radikale hypotetiske case ovenfor) eller at gøre adgangen til dem specielt vanskelig eller omkostningsfyldt, fx ved at straf-

fe adfærden hårdt eller ved at behæfte den med afgifter, snarere påvirker de, hvilke optioner folk vælger ved at manipulere optionsarkitekturen (Sunstein og Thaler, 2003: 1161-1162).

Illustreret ved casen med kantinedamen Carolyn, der skal vælge, hvorledes hun vil strukturere de forskellige retter i en offentlig kantine, så er tanken ikke, at hun helt fjerner fx fede og sukkerholdige retter, men at hun strukturerer udbuddet på en sådan vis, at kunderne tenderer til at fravælge disse varer til fordel for sundere måltider (Sunstein og Thaler, 2009: 1-4). Det er velkendt fra blandt andet erfaringer med indretning af supermarkeder, at placeringen af produkter har afgørende indvirkning på salget. Så valgarkitektur i kantiner og andre offentlige etableringer, hvor mad sælges eller serveres, kan have afgørende indflydelse på folks valg, og man kunne videre forstille sig offentlige reguleringer af det kommercielle salg af fødevarer, der sigtede mod at undgå i hvert fald åbenlyst sundhedsmæssigt uheldige virkninger ved fx supermarketers valgarkitektur.

Er puffepolitikker paternalistiske ifølge den opfattelse af paternalisme, som artiklen her støtter sig til? Her er det i første omgang interessant at bemærke, at puffepolitikker i en hvis forstand er mindre indgribende end både subjektivtisk hård paternalisme og blød paternalisme. Liberal paternalisme afviser nemlig en vifte af indgreb, der accepteres af de to positioner i kraft af det element af rationalitet, der indgår i begge, eller det overlap, der er mellem standarden for rationelle og frivillige handlinger. Endvidere afviser den, ligesom blød paternalisme, indgreb med henblik på helt at fjerne formodede velfærdsnedsættende optioner, som accepteres af hård subjektivtisk paternalisme. Samtidig accepterer den imidlertid indgreb, der synes at begrænse frivilligheden i det valg af optioner, som personer foretager – indgreb, der sandsynligvis accepteres af hård subjektivtisk paternalisme (da positionen forsvare det stærkere indgreb gående på helt at fjerne optioner, må den *a fortiori* acceptere disse mildere indgreb med samme formål), men forkastes af blød paternalisme (af grunde parallelle, om end mindre stærke, til dens afvisning af helt at fjerne optioner). Det sidste kan vi se ved at kigge nærmere på eksemplet med Carolyn.

I Sunsteins og Thalers udlægning er optionerne, som Carolyn står over, groft sagt enten at forme folks valg på en for brugerne sundhedsmæssig hensigtsmæssig måde eller at forme dem på oplagt ikke-attraktive eller ubegrundede måder, fx helt tilfældigt eller på en måde, så kunderne bliver så overvægtige som muligt (Sunstein og Thaler, 2003: 1164; 2009: 2). Det valg, hun ikke, ifølge Sunstein og Thaler, har, er at arrangere retterne på en sådan måde, at kunderne får eller vælger det, som de på egen hånd ville vælge. For kunderne

har ikke præferencer uafhængigt af det optionssæt, de præsenteres for – deres ønsker skabes delvist på baggrund af det optionssæt, de står over for.

Uden at benægte pointen om valgarkitekturens indflydelse på folk præferencer – faktisk *forudsætter* overvejelsen, der følger, en sådan indflydelse – kan man med rimelighed sætte spørgsmålstegn ved, om Sunstein og Thaler her giver en udtømmende beskrivelse af de optioner, som Carolyn står over for. De antager nemlig, at den eneste rimelige option er at udforme valgarkitekturen på en sådan måde, der leder folks valg i en velfærdsoptimerende retning. Men det er langt fra klart, da denne politik, om end mindre indgribende end en politik der helt fjerner optioner (i Carolyns tilfælde kunne vi forestille os, at hun helt fjernede usund mad fra kantinen), ikke desto mindre kan hævdes at reducere frivilligheden i folks overvejelse af optioner og dannelse af præferencer. Folks vilje bliver i en hvis forstand underlagt andres vilje. Planlæggeren eller politikkerne strukturerer folks optioner med henblik på at påvirke dem til at tage nogle bestemte beslutninger, nemlig de beslutninger der er mest fremmede for folks egen velværd (sml. Blake, 2001: 266-273). Det ville gøre politikken betænkelig i hvert fald for den bløde paternalisme.

En bedre politik ud fra det bløde paternalistiske synspunkt (hvilket er en politik rettet mod at sikre frivilligheden i folks valg, ikke at disse er fornuftige eller rationelle) ville være at præsentere de forskellige produkter for brugerne med så tydelig og informativ beskrivelse af deres karakter og potentielle skadevirkning som mulig og så lade dem foretage deres valg på den baggrund.⁵

Min pointe er ikke, at der er en neutral måde at strukturere folks optioner på, eller at man helt kan undgå at påvirke deres valg i kraft af den strukturering af optioner, man foretager (og som man ikke kan undgå at foretage), blot at de kan struktureres på en måde, der i mere eller mindre grad fremmer frivilligheden i folks valg (sml. Ploug, Holm, Brodersen, 2012: 1195), og at den indretning, der fremmer frivilligheden mest muligt, ikke nødvendigvis (eller faktisk med stor sandsynlighed ikke) er sammenfaldende med den indretning, der leder folk til at tage så optimerende beslutninger som muligt.

Da indgrebene, den liberale paternalisme accepterer, ikke er betingede af, at de ikke er imod folks vilje, synes den at kandidere til at være en form for paternalisme ud fra definitionen ovenfor; og altså ikke en ukontroversiel af slagsen (da den indebærer interventioner, der benægtes af den bløde paternalisme). Omvendt er politikkerne i almindelighed interessante, hvad angår deres muligheder for at påvirke folks sundhedsvalg, og i særdeleshed hvad angår deres muligheder for at reducere uligheden i sundhed. Der er nemlig formodentlig ikke den samme skævhed i politikernes virkning, som der er i kampagners virkning, hvor de særligt havde effekt over for højtuddannede grupper. Der

skal ikke de samme medierende personlige ressourcer til at frembringe gode sundhedskonsekvenser. Puffepolitikkerne påvirker delvist irrationelle aspekter af vores beslutningstagen – aspekter som måske især, i fravær af manipulation, influerer de beslutninger, folk med relativt færre personlige ressourcer foretager (sml. Arneson, 1997: 238-241).

Strukturelle tiltag II: afgifter og skatter

At pålægge sundhedsmæssig uhensigtsmæssig adfærd, fx tobaksrygning, afgifter eller skatter er et mere traditionelt strukturelt tiltag. Hvis vi ser afgifter som frihedsrestriktioner i den forstand, at de behæfter bestemte former for adfærd med en høj pris, og antager, realistisk, at det er indgreb, som folk modsætter sig eller ville modsætte sig, samt at de er indført i folks interesse, forekommer de paternalistiske. Det er dog et åbent spørgsmål, om ikke de ville kunne retfærdiggøres uden henvisning til deres formodede gavnlige virkning i forhold til dem, de rammer (fx til at fylde en slunken statskasse). Endvidere kan indgrebene muligvis i vidt omfang begrundes blødt paternalistisk, fx med henvisning til afhængighed i forbindelse med tobak og alkohol (jf. Goodin, 1989).

Der er evidens for, at afgifter er ganske virkningsfulde i forhold til at påvirke folks sundhedsvalg i positiv retning (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 103). I forhold til rygning er der videre interessante indikationer af, at afgifter *mindsker* den sociale ulighed, hvad angår sundhedsskadelige vaner og dermed, alt andet lige, uligheden i sundhed. Det skyldes, at priselasticiteten er større blandt personer med lavere indkomst (Diderichsen, Andersen og Manuel, 2011: 103-104). Når det indvendes mod afgifter, at de ”vender den tunge ende nedad”, dvs. rammer de dårligst stillede hårdest, er det således korrekt i den forstand, at det gør mest ondt på denne gruppes pengepung, men på den anden side er der i disse grupper en overrepræsentation af den uhensigtsmæssige sundhedsadfærd, og derfor er det også i forhold til disse grupper, og til personerne med den for dem selv usunde adfærd, at tiltagene gør mest gavn. Ligesom puffepolitikkerne (og i modsætning til kampagner) har afgifter og skatter altså en tendens til at mindske uligheden i sundhedsadfærd.

Et videre spørgsmål er, hvor indgribende eller autonomiindskrænkende sådanne politikker er. I en hvis forstand er de, som antydnet, mere indgribende end puffepolitikkerne. Det er de på den måde, at de gør valget af nogle optioner mere omkostningsfyldte, hvor puffepolitikkerne nøjes med at strukturere optionerne på en sådan vis, at de leder folks adfærd i en mere hensigtsmæssig retning, hvad angår sundhed. Imidlertid er puffepolitikkerne, som anført ovenfor, problematiske, hvad angår deres indvirkning på frivilligheden af folks sundhedsvalg. De er ikke rettet mod at præsentere optioner på en måde, der

befordre aktive valg og fravalg. Videre kan det ”indgreb”, som struktureringen er udtryk for, hævdes at være problematisk, fordi det ikke er åbenlyst eller gennemskueligt og således et, individet kan handle i forhold til eller tage hensyn til. Derfor kan åbenlyse bindinger, som afgifter og skatter er udtryk for, forekomme mindre problematiske. De indebærer, at folk underlægges nogle bindinger, som gør nogle af deres valg dyrere, end de var inden afgifternes pålægning, men det efterlader dem immervæk med et valg (om de vil fortsætte deres adfærd og acceptere de forhøjede omkostninger, eller om de vil søge at ændre deres vaner).

Noget lignende gør sig gældende for strukturelle tiltag af direkte forbydende karakter eller tiltag, der forbyder en bestemt adfærd inden for bestemte områder eller i bestemte omstændigheder. Rygelovgivning er et oplagt eksempel. Den restriktive rygelov, som den der fornylig er indført i Aarhus kommune, hvor rygning i arbejdstiden forbydes, begrænser bestemt den rygende kommunalarbejders frihed, men bindingerne er tydelige for ham, og han kan træffe valg i forhold til dem (omlægge sine rygevaner, så han kun ryger uden for arbejdstiden og med tiden vænner sig til det, prøve helt at omlægge sine vaner i retning af helt at fralægge sig dem, finde et andet arbejde hvor han må ryge etc.) (sml. Hausman og Welch, 2010). Det ændrer naturligvis ikke på, at der, som nævnt, er tale om en reel frihedsrestriktion, der i andre henseender end gennemskuelighed og offentlighed er mere indgribende end puffepolitikker. Endvidere gælder overvejslen kun under den betingelse, som ikke nødvendigvis altid gør sig gældende, at skatter og afgifter, påbud og forbud er mere gennemskuelige, hvad angår deres karakter og nærmere betingelse end påvirkning af folks valg i kraft af nudging-tiltag.

Konklusion

Artiklen har argumenteret for, at paternalistiske indgreb, groft sagt, skal forstås som: (i) frihedsrestriktioner; (ii) imod personens vilje; (iii) angiveligt i hans interesse; (iv) der kun kan begrundes ved at henvise til personens gode. Dette er en definition af hård paternalisme. Den bløde modpart accepterer kun frihedsrestriktioner, når der er tale om ufrivillige handlinger. Standarden for frivillige handlinger, som den bløde paternalisme anvender, er delvist overlappende med rationalitetsstandarden, der indgår i hård subjektivistisk paternalisme. Der kan dog argumenteres for, at der stadig er tale om distinkte positioner. På baggrund af den fremsatte forståelse af paternalisme vurderede artiklen forskellige sundhedsfremmende tiltag rettet mod folks sundhedvalg, herunder deres potentielle lighedsfremmende virkninger (se opsummering af resultaterne i resume og til sidst i indledningen).

Noter

1. Jeg skylder følgende tak for gode kommentarer til mit bidrag: de andre bidragsydere til dette temanummer; medlemmerne af afdelingen for Politisk Teori, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, i forbindelse med et internatmøde på Hindsgavl; deltagerne i møderækken under Research Unit for Ethics, Legal and Political Philosophy (ELPP), Aarhus Universitet; to anonyme reviewers. Speciel tak til Kasper Lippert-Rasmussen og Rasmus Sommer Hansen.
2. Det er et åbent spørgsmål, om paternalisme i interpersonelle relationer frugtbart kan forstås parallelt med statslig paternalisme og omvendt. Min definition lægger op til, at det i et vist omfang er tilfældet, men ikke desto mindre er elementer af definitionen delvist motiveret af, at den tænkes anvendt inden for et specifikt område mere eller mindre identisk med statslige politikker.
3. Shiffrin afviger fra konventionen her (2000: 216), men da det ikke spiller nogen rolle for mit argument i dette bidrag, tillader jeg mig at undlade at drøfte betimeligheden i denne afvigelse.
4. Tak til anonym reviewer for at påpege denne konsekvens og sætte spørgsmålstegn ved dens plausibilitet.
5. Der ligger en udfordring i at sondre mellem hårde subjektivistiske paternalistiske tiltag og bløde paternalistiske tiltag, al den stund information eller oplysning, som udgør et vigtigt element af den bløde paternalisme, kan indgå i hårde subjektivistiske paternalistiske forsøg på at strukturere folks optioner på en for dem selv hensigtsmæssig måde. Som påpeget i teksten nedenfor er det imidlertid langt fra givet, at denne strukturering er sammenfaldende med den, der er i overensstemmelse med almene principper for, hvornår individer har et tilstrækkeligt grundlag for selvstændig og velinformeret beslutningstagen (og dermed med den bløde paternalisme).

Litteratur

- Arneson, Richard J. (1980). Mill versus paternalism. *Ethics* 90 (4): 470-489.
- Arneson, Richard J. (1989). Paternalism, utility, and fairness. *Revue Internationale de Philosophie* 3 (170): 409-437.
- Arneson, Richard J. (1997). Equality and equal opportunity for welfare, pp. 229-242 i Louis P. Pojman og Robert Westermoreland (red.), *Equality: Selected Readings*. Oxford: Oxford University Press.
- Arneson, Richard J. (2005). Joel Feinberg and the justification of hard paternalism. *Legal Theory* 11: 259-284.
- Blake, Michael (2001). Distributive justice, state coercion, and autonomy. *Philosophy & Public Affairs* 30 (3): 257-296.

- Bou-Habib, Paul (2006). Compulsory insurance without paternalism. *Utilitas* 18 (3): 243-263.
- De Marneffe, Peter (2006). Avoiding paternalism. *Philosophy & Public Affairs* 34 (1): 68-94.
- Diderichsen, Finn, Ingelise Andersen og Celie Manuel (2011). *Ulighed i sundhed – årsager og indsatser*. Sundhedsstyrelsen; Københavns universitet.
- Dowler, Elizabeth og Nick Spencer (2007). *Challenging Health Inequalities: From Archon to 'Choosing Health'*. Bristol: Policy Press.
- Dworkin, Gerald (1971). Paternalism, pp. 107-126 i Richard A. Wasserstrom (red.), *Morality and the Law*. Belmont: Wadsworth Publishing Company, Inc.
- Feinberg, Joel (1971) Legal paternalism. *Canadian Journal of Philosophy* 1 (1): 105-124.
- Feinberg, Joel (1984) *Harm to Other*. Oxford: Oxford University Press.
- Feinberg, Joel (1986) *Harm to Self*. Oxford: Oxford University Press.
- Gert, Bernard og Charles M. Culver (1976). Paternalistic behavior. *Philosophy & Public Affairs* 6 (1): 45-57.
- Goodin, Robert E. (1989). *No Smoking*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hausman, Daniel og Brynn Welch (2010). Debate: to nudge or not to nudge. *The Journal of Political Philosophy* 18 (1): 123-136.
- Husak, Douglas N. (2003). Legal paternalism, pp. 387-412 i Hugh LaFollette (red.), *The Oxford Handbook of Practical Ethics*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (1991). *Liberalism, Community, and Culture*. Oxford: Clarendon Press.
- Mill, John Stuart (1859/1985). *On Liberty*. Penguin Classics.
- Ploug, Thomas, Søren Holm og John Brodersen (2012). To nudge or not to nudge: cancer screening programmes and the limits of libertarian paternalism. *J Epidemiol Community Health* 66: 1193-1196.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Raz, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- Shiffrin, Seana Valentine (2000). Paternalism, unconscionability doctrine, and accommodation. *Philosophy & Public Affairs* 29 (3): 205-250
- Sunstein, Cass R. og Richard H. Thaler (2003). Libertarian paternalism is not an oxymoron. *The University of Chicago Law Review* 70 (4): 1159-1202
- Sunstein, Cass R. og Richard H. Thaler (2009). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books.